

■ Milena BARTLOVÁ
Dějiny českých dějin umění
 1945–1969

Vysoká škola uměleckoprůmyslová
 v Praze, Praha 2020, 549 s.

Dějiny vědy v Sovětském svazu a zemích východního bloku jsou nepochybně přitažlivým tématem. Dokládá to i kniha Mileny Bartlové *Dějiny českých dějin umění 1945–1969*. Rozsáhlá publikace je členěna do kapitol tematizujících instituční prostředí oboru, způsob, jakým komunikoval jak uvnitř, tak navenek, dále mocenské vztahy a dobový diskurz či diskurzy, které se spolu se souvisejícími sociálními a kulturními procesy podílely na vytvoření základního souřadnicového systému, v němž se dějiny umění měly pohybovat. Autorka popisuje rovněž metody, jimiž historici umění pracovali. Kratší kapitoly jsou věnovány vývoji dějin umění na Slovensku a německy píšícím historikům narozeným na území Československa.

Sovětizace jako modernizace

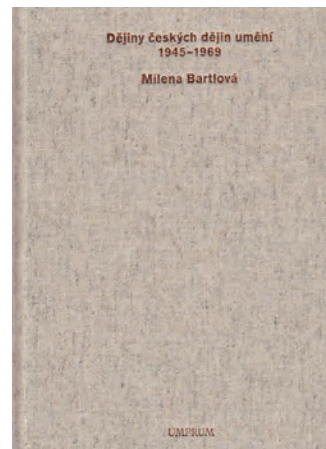
Dějiny umění právě tak jako jiné obory prošly po roce 1948 souborem změn. Institucionálně nejvýznamnější bylo v roce 1953 založení Kabinetu pro teorii a dějiny umění (později Ústav teorie a dějin umění) Československé akademie věd (ČSAV) jako specializované instituce, kde se badatelé na plný úvazek věnovali řízenému výzkumu, jehož náplň si ovšem do značné míry určovali sami. Právě oni, především dlouholetý ředitel ústavu Jaromír Neumann a medievisté Rudolf Chadraba, Josef Krása a Karel Stejskal, rozvíjeli ikonologické bádání věnované raně novověkému a středověkému umění. Pokud jde o univerzitní výuku oboru, v Olomouci byla zrušena, zatímco v Praze a v Brně byla transformována v procesus označovaném jako sovětizace vysokého školství, který Bartlová chápe jako typ modernizace. Sovětizace ovšem byla velice specifickým případem modernizace, neboť nezahrnovala demokratizaci vzdělání, ale naopak k němu v daném

případě drasticky omezovala přístup a zároveň zaváděla jiná než čistě odborná pravidla pro výběr vyučujících.

Publikace přináší řadu zajímavých zjištění. Přesto se po jejím přečtení nelze ubránit dojmu, že některé teze jsou spíš postulovány než dokazovány. Bartlová například píše o skrytém přežívání náboženské koncepce dějin umění v socialistickém Československu, přičemž poznamenává, že na Západě bylo náboženské pojetí uměleckého dědictví promyšleno až od sedmdesátých let; v závěru knihy pak mluví o odhalení kontradikce mezi sekularistickým a katolickým diskurzem, jež by mělo být výsledkem jejího bádání. To je překvapivé. Dějiny umění byly a jsou sekulární disciplína. Po roce 1989 se tu „*historickým vítězem*“ nestal „*katolický diskurs*“, jak tvrdí Bartlová (s. 488), ale liberální pluralismus, tak jako v jiných oblastech bádání.

Milena Bartlová svůj přístup k tématu demonstruje hned na první straně, když se vymezuje proti těm, kdo tvrdí, že v době, kdy v Československu vládl totalitní režim, zde nemohlo vzniknout nic, co by stálo za pozornost. Bohužel neuvádí, kdo to říká. Právě tak je zarážející tvrzení, že jde o málo prozkoumané období. Ve skutečnosti velká část autorčina výzkumu navazuje na sekundární literaturu věnovanou historikům umění, kteří v dané době působili (dokonce ani necituje všechnu tuto literaturu). Hned od začátku je tedy těžké ubránit se dojmu, že autorka občas předkládá dobře znějící teze, které ale neobstojí při bližším zkoumání.

Zkusme uvést několik příkladů. Bartlová v metodologicky orientované kapitole *Pod obzorem a na okraji* začleňuje známou disidentku Růženu Vackovou do jedné skupiny s Oldřichem Stefanem, Václavem Menclm, Josefem Zvěřinou, Václavem Wagnerem a Miroslavou Holubovou. Tito badatelé podle ní prováděli „*reinterpretaci birnbaumovského školení v rámci katolického personalismu a kulturního národního konzervatismu*“ (s. 386; vlivný historik umění Vojtěch

Birnbaum, jenž zemřel roku 1934, byl profesorem na Karlově univerzitě). To působí téměř jako věta z nějakého procesu; otázkou ovšem je, nakolik takové sdělení vystihuje skutečnou povahu práce citovaných autorů. Pokud Bartlová mluví o významném historiku barokní architektury Oldřichu Stefanovi jako o reprezentantovi katolických dějin umění, bylo by dobré popsat, v čem spočívala tato katoličnost a jak se projevovala v analýzách konkrétních staveb. Tendence vidět jednotlivce ne jako svébytné aktéry, ale jako členy uměle konstruovaných skupin přináší zásadní zkreslení pohledu na takovou osobnost, jakou byl Václav Mencl, patrně nejvýznamnější český historik architektury 20. století. Mencl rozhodně nebyl typický „birnbaumovec“. Původně ani nestudoval dějiny umění, ale architekturu a k lidem, kteří ho osobně formovali, patřily postavy jako Zdeněk Wirth nebo Wladimír Zaloziacki. Menclovo chápání architektury bylo odlišné od Birnbaumova: Mencl položil důraz nejen na hmotu, ale také na prostor v architektuře. Jeho kniha *Česká architektura doby lucemburské* (B. Janda Sfinx, Praha 1948) mimochodem vyšla prakticky současně se známou publikací italského teoretika Bruna Zeviho (*Saper vedere l'architettura. Saggio sull'interpretazione spaziale dell'architettura*. Giulio Einaudi, Torino 1948), která právě utváření prostoru chápe jako poslání architektury.

Tím však trable s Václavem Mencllem nekončí. Mencl výslovně deklaroval svůj příklon k tzv. duchovědné psychologii. Není ale důvod hledat u něj inspiraci gestaltpsychologií, jak to dělá Bartlová (ostatně i u rakouského historika umění Hanse Sedlmayra, z nějž Mencl podle ní vycházel, jde spíše o velmi volnou inspiraci gestaltpsychologií než o její skutečné rozvíjení). Problém není v tom, že Bartlová nesouhlasí s jinými badateli, kteří se tématem zabývali, ale spíše v tom, že se nenamáhá své tvrzení doložit. Právě tak je těžké pochopit, proč trvá na tom, že Mencla inspiroval Sedlmayr. Nabízí se jediné vysvětlení – autorka je tak zaujata svou interpretací Mencla a Stefana jako představitelů „české pravice“, že jí nevádí absence konkrétních komparací mezi Sedlmayrovými a Menclovými texty, nemluvě o tom, že nespecifikuje, v čem měla Menclova politická pravicovost spočívat.

Bartlová se konečně snaží čtenáře přesvědčit, že Menclův odchod z pražské filozofické fakulty nebyl dán zničující recenzí, kterou na jeho knihu o české gotice napsal v roce 1949 budoucí univerzitní profesor, ředitel Ústavu teorie a dějin umění ČSAV a přední historik zejména barokního umění Jaromír Neumann. To je přinejmenším sporné. V každém případě nelze podceňovat mimosoudní perzekuci, která se projevovala „pouze“ tím, že někomu bylo znemožněno vykonávat zaměstnání. Pokud Bartlová píše, že učit na univerzitě není nárokové, má jistě pravdu, ale v daném kontextu zní toto tvrzení poněkud cynicky. Menclovo inspirační působení i po odchodu z pražské a bratislavské fakulty nelze přehlédnout. Když v roce 1961 vyšla ve Státním nakladatelství krásné literatury a umění kniha *Architektura české renesance* Evy Šamánkové, autorka se v ní výslovně odvolávala na Menclovy někdejší přednášky. V roce 1969 pak nakladatelství Dialog vydalo knihu *Děkanský kostel v Mostě* Heide Mannlové právě s Menclovou předmluvou. Tyto publikace vznikaly tak trochu „na okraji“, ale rozhodně se nevyzna-

čují nějakým náboženským zápalem, ba ani nacionálním aktivismem. Škoda, že ani jedna z těchto autorek se do pětisetstránkového opusu Mileny Bartlové nevešla.

Němec pohrdající českou kulturou

Snad ještě problematičtější je krátká kapitola věnovaná německým badatelům českého původu. Bartlová uvádí, kdo z nich sloužil ve Wehrmachtu, ale nezmiňuje, co vlastně napsali. O Götzu Fehrovi se dovíme, že napsal knihu o architektu Vladislavského sálu Benediktu Riedovi (*Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen*. G.D.W. Callwey, München 1961), ale nedočteme se, čím byla tato (na dlouhá desetiletí jediná) monografie důležitá – kromě naprosto marginální a mimochodem chybné poznámky, že

Nelze podceňovat mimosoudní perzekuci, která se projevovala „pouze“ tím, že někomu bylo znemožněno vykonávat zaměstnání

po jejím publikování začali čeští badatelé používat právě tuto transkripci architektova jména. Celá kapitola je vlastně viděna z českého, bohužel velmi zběžného pohledu. Přitom četba knih, jako je kolektivní monografie *Barock in Böhmen* (Prestel, München 1964), poskytuje v mnohém objektivní pohled na českou kotlinu zvenčí. V poznámce pod čarou v tomto opusu Erich Hubala podává recenzi knihy o českém baroku *Malířství XVII. století v Čechách. Barokní realismus* (Orbis, Praha 1951) od Jaromíra Neumanna, v níž naprosto přesně vyhodnotil, jak zálučné bylo Neumannovo ideologické odsouzení výstavy *Pražské baroko* z roku 1938 v situaci, kdy její autoři dál žili a pracovali v oboru. Milena Bartlová tuto pasáž z Neumannovy knihy chápe jako aplikaci historického materialismu, ale její konkrétní denunciační rozměr jí unikl.

Neúplný obraz česko-německých vztahů je bohužel dále zkreslen v následující kapitole, kde autorka konstatuje, že pro české dějiny umění právě tak jako pro zbytek společnosti nebylo snadné překonat tradiční antiněmecké nastavení, když v roce 1958 profesor greifswaldské univerzity Karl Heinz Clasen prezentoval na přednášce v Praze „stejně nacionalisticky jednostranné a vůči české kultuře pohrdavé názory, které publikoval už jako člen NSDAP v druhé polovině třicátých let“ (s. 471). Cituje přitom zprávu o přednášce od Viktora Kotrby, která ale vůbec neobsahuje tvrzení, jež Bartlová předkládá čtenáři – jde čistě o její pohled. Oč tedy šlo? Clasen skutečně ještě před válkou vypracoval teorii, podle které byly tzv. „krásné madony“ dílem geniálního umělce, jenž přišel do střední Evropy z dolního Porýní a zanechal svá nejvýznamnější díla v rozsáhlém prostoru mezi Pruskem a Vídní. V čem byla tato teorie „pohrdavá vůči české kultuře“? Inu v tom, že podle některých německých a prakticky všech českých badatelů, kteří se tématu od čtyřicátých let minulého století věnovali, je původ těchto madon třeba hledat v Praze (která ovšem mohla být viděna i jako „staré německé město“). Pro pochopení situace je třeba dodat, že Clasen ve své monografii o pruském středověkém sochařství (*Die mittelalterliche Bildhauerkunst im Deutschordensland Preussen. Die Bildwerke bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*. Deutscher Verein für Kunstwissenschaft, Berlin 1939) žádné protičeské (ani protipolské) výpady nepsal. V knize o mistru krásných madon, kterou vydalo prestižní nakladatelství de Gruyter (*Der Meister der Schönen Madonnen. Herkunft, Entfaltung und Umkreis*. Berlin – New York 1974), pak podrobně shrnul dosavadní výzkum včetně české literatury a děkoval českým kolegům za spolupráci. Je víc než pravděpodobné, že Clasen svou teorii neformuloval z nějaké nenávisti k Čechům, ale že šlo o jeho odborný názor, na který měl právo, byť tento názor dnes prakticky všichni

badatelé považují za mylný. Je také pravděpodobné, že jeho někdejší členství v NSDAP na tento názor mělo patrně právě tak malý vliv jako jeho poválečná vstřícnost vůči východoněmeckému režimu. Ať už tomu bylo jakkoli, Bartlová se nesnaží svou interpretaci Clasenovy motivace nějak doložit. Samotné členství v masové organizaci jako NSDAP nebo KSČ přece nic nedokazuje.

Jen letmo je zmíněn restaurátor a historik umění Mojmir Frinta. Anglicky psané publikace tohoto profesora State University of New York v Albany narozeného v Praze Bartlová vůbec necituje, přestože (nebo právě proto, že?) jeho průzkum „*hmotné povahy uměleckého díla*“ by odpovídal tomu, co autorka na jiném místě popisuje jako „*materialisticky založený, a tedy v jistém smyslu také marxistický postup*“ (s. 354) více než většina umělekohistorické literatury, o které autorka pojednává. Exulant Frinta by se takovému označení jistě podivil, spojení mezi zkoumáním hmotné povahy díla a materialismem či dokonce „marxismem“ je poněkud zjednodušující. Z knihy se tak až na stručnou kapitolu o dějinách umění na Slovensku stala publikace o dějinách českého umění psaných řádnými Čechy, ať už (menšinově) katolíky, nebo (většinově) členy KSČ, hlavně ale v Česku a česky.

Jak silně je tato publikace zakotvena v současnosti a zároveň v tradičních stereotypech, prozrazuje nenápadná pasáž věnovaná překladu Sedlmayrový studie *Demolovaná krása* (*Die demolierte Schönheit. Ein Aufruf zur Rettung der Altstadt Salzburgs*. Otto Müller Verlag, Salzburg 1965), který spolu s překladem jeho textu *Město bez krajiny* (*Stadt ohne Landschaft. Salzburgs Schicksal morgen?* Otto Müller Verlag, Salzburg 1970) vydal Státní ústav památkové péče v Praze až v roce 1992. Autor překladu Vlastimil Jiřík dle Bartlové jeho prostřednictvím prosazoval „*Sedlmayrovo konzervativní stanovisko*“ (s. 412). Knihu *Demolovaná krása* Bartlová označuje za „pamflet“, který se stal „*oporou dnes dominantního názoru*

české památkové péče“ (s. 412). Přitom si nepovšimla, že „*dnes dominantní názor české památkové péče*“ se vyvíjel desítky let, a to mj. v konfrontaci s plošnými demolicemi historických měst i venkovských sídel. Autorka musela mít silnou vnitřní potřebu seznámit čtenáře se svým čistě ideovým konstruktem, když jej vsunula do knihy o dějinách českého dějepisu umění před rokem 1969.

Obrázek oboru

K poznání českého dějepisu umění druhé poloviny 20. století bude třeba vykonat ještě hodně textologické práce. Odpověď na otázku, jak úspěšný byl socialistický experiment v oblasti dějin umění, bude nicméně vždy záviset na tom, jak tuto oblast výzkumu budeme sami chápat a jaké referenční

Publikace podává
obrázek oboru, který se
nikdy nepovedlo
zcela zglajchšaltovat

body zvolíme. S odstupem desítek let překvapí právě tak tehdejší nezáměr o sociologický průzkum umění, který by na první pohled asi nejlépe konvenoval požadavku na vytvoření jeho „marxistických“ dějin, stejně jako impozantní rozvoj ikonologických výzkumů, soustředěných na skutečně „elitní“ uměleckou produkci spojenou s panovnickými dvory či šlechtickými mecenáši. Tento rozvoj je dodnes inspirující nezávisle na tom, že dobové představy o „marxistické ikonologii“ byly zřejmě od počátku odsouzeny k nezdaru. Jak ale Ústav teorie a dějin umění ČSAV plnil svou roli tam, kde nešlo jen o individuální práci jednotlivých badatelů?

Jedním z hlavních úkolů ústavu bylo navázání na činnost Archeologické komise při někdejší České akademii věd a umění, která od časů staříčského mocnářství editovala *Soupis památek* – základní heuristické dílo pro daný obor. Čtyřdílné *Umělecké památky Čech* však ústav

vydal až na konci sedmdesátých let, a to v podobě, která zaostávala za úrovní předválečných soupisů. Bartlová pěkně ukazuje, že přinejmenším pro některé zaměstnance ústavu to byla nemilovaná činnost, která je v jejich očích zdržovala od vlastních odborných zájmů. Naopak mimo akademickou půdu, v rámci Státního ústavu pro rekonstrukce památek (SÚRP MO), se od šedesátých let rozvinul nový typ práce na stavebněhistorických průzkumech historických budov, pro kterou se stala příznačnou mezioborová spolupráce architektů, historiků umění a archivářů, vycházející přímo z potřeb zcela reálných zadání – mimochodem na základech, které (logicky s dobovými limity) kladli Stefan a Mencl. Když se na konci devadesátých let a na začátku nového milénia konečně objevily dlouho očekávané díly umělecké topografie Prahy, pak pasáže, které se týkají architektury, byly často založeny právě na nepublikovaných a velmi kvalitních průzkumech prováděných SÚRP MO.

Pokud čteme oborový časopis *Umění*, nelze nevidět, že jako seismograf sleduje vývoj československé společnosti od doznívání stalinismu přes „tání“ padesátých let k relativnímu uvolnění následujícího decennia, vrcholícímu na jeho konci. „Společenské vědy“ by ale měly být něčím víc. Recenzovaná publikace podává obrázek oboru, který se nikdy nepovedlo zcela zglajchšaltovat, protože jeho představitelé se vždy dříve nebo později začali věnovat spíše své práci než plnění stranických direktiv. Zároveň také ukazuje obor, jehož odborně jistě brilantní představitelé byli ochotni spolupracovat s režimem na různých úrovních – od takřka obligátního vstupu do komunistické strany po snahu o profesní likvidaci svých méně pružných kolegů. Autorčina věta o „*dovedném pohybu v odlišných registrech jazyka*“ (s. 292) nejspíš vystihuje mnohé ze situace české společnosti v minulém století, ani dnes však nepůsobí právě uklidňujícím dojmem.

Pavel Kalina

■ Kateřina BŘEZINOVÁ

Latinos: jiná menšina?

Američtí Hispánci mezi Kennedym a Trumpem

Nakladatelství Libri, Praha 2020, 259 s.

Los Angeles, Santa Fe, Colorado, Nevada, Arizona – to jsou jen některé z bezpočtu místopisných názvů Spojených států amerických, které moc americky neznějí. Spíš španělsky. Třebaže dnes Hispánci představují 18 procent obyvatel USA, tedy 60 milionů – což je po bílých Američanech nejpočetnější etnikum – a předkové některých z nich žili na současném území USA ještě před jejich samotným vznikem, jejich přítomnost je dodnes zdrojem neklidu či rovnou napětí jisté části americké společnosti, tak jako tomu ostatně bylo v posledních přinejmenším dvou stech letech.

Moderní varování před rozpadem americké společnosti na část anglosaskou a hispánskou zaznívajících z druhého břehu Atlantiku jsou známá například v podobě úvah uznávaného politologa Samuela Huntingtona (1927–2008), s nimiž se už před lety mohli seznámit i čeští čtenáři (česky vyšly například jeho knihy *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers, Praha 2001 nebo *Kam kráčíš, Ameriko? Krize americké identity*. Rybka Publishers, Praha 2005). Zrovna tak některé projevy či mediální výroky donedávna úřadujícího amerického prezidenta Donalda Trumpa vypovídají leccos o náladách v americké společnosti: zdá se, že od začátku 21. století v USA citelně „přituhuje“ a tamní početní Latinos se častěji než dřív ocitají na mušce politických výpadů. Jakkoli jsou Hispánci ve své většině dobře integrováni do americké mainstreamové společnosti a se svým okolím se asociují na úplně jiném než etnickém základě, když se to hodí, mohou být snadno označeni za „jiné“ Američany. Zároveň je jasné, že budou hrát v dalších osudech americké společnosti zcela klíčovou roli. Podle kvalifikovaných odhadů budou v polovině

21. století demograficky největší skupinou obyvatel USA.

Americké, či „cizí“?

To jsou přinejmenším dva důvody, proč české amerikanistce a historičce Kateřině Březinové náleží pochvala a uznání za její rozhodnutí problematiku amerických Hispánců zkoumat. „Španělsky psaným“ kapitolám amerických dějin se Březinová věnuje dlouhodobě. Je autorkou řady studií a článků, nakladatelství Karolinum vydalo její španělsky psanou monografii o poválečné generaci Mexičanů v USA (*El imaginario chicano*. Karolinum, Praha 2014). Už v této práci se zajímala nejen o způsoby, jakými Chicanos definují sami sebe, a o klíčová témata jejich komunit, ale sledovala také jejich účast na tehdy silící kritice tradičního způsobu chápání americké identity.

Ve své nové monografii *Latinos: jiná menšina? Američtí Hispánci mezi Kennedym a Trumpem* hledá Březinová s mimořádnou pečlivostí a plí odpoví na řadu vzájemně se prolétajících a prostupujících, co chvíli se jako bumerang vracejících otázek, ve snaze pochopit tu hlavní: do jaké míry lze (vůbec) interpretovat Latinos v USA jako menšinu? Do jaké míry a proč jsou tito lidé vnímáni v „zemi neomezených příležitostí“ jako cizinci?

Portrét hispánské populace v USA se autorka rozhodla časově orámovat dobou posledních šedesáti let, a umístila jej tedy mezi počátek administrativy J. F. Kennedyho (1961) a konec prezidentského mandátu D. Trumpa (2021). Ve svém výkladu postupuje systematicky a přehledně: nejprve nabízí základní fakta, kdo Latinos jsou, odkud přicházejí a kde v USA žijí. (Mimořádně, označení Latino a Hispánc – Hispanic – se dnes užívají jako synonyma a označují obyvatele původem z Hispanoameriky, jakkoli Latinos teoreticky zahrnují i obyvatele brazilského původu – těch však v USA žije velmi málo. Zatímco termín „Hispánc“ se v USA rozšířil v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, kategorie „Latinos“ se ve

statistikách poprvé objevila v roce 1997.) Táže se, co pro Latinoameričany usazené (nebo už narozené) v USA znamenalo hnutí za občanská práva a uznání menšin v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století a jakou roli v něm sami hráli. Sleduje, jak si dnes oproti dalším Američanům stojí, pokud jde o příjmy, vzdělání, věk, právní postavení, občanskou i politickou integraci a angažovanost. Dále si klade otázku, do jaké míry umožňují charakteristické rysy Latinos v USA definovat je jako jednu skupinu. Shromážděná fakta a odpovědi pak zasazuje do širší politické a kulturní historie Spojených států. Na závěr se zamýšlí nad vlivem Latinos na americkou kulturu a společnost a nad působením hispánské kulturního živlu v amerických megalopolích, kde jsou tradičně početně zastoupeni v populaci. Nakolik je jejich tvorba „americká“ a nakolik „cizí“? Spoluutváří i oni americkou kulturní identitu?

Autorka se opírá o kvalitní teoretickou práci a širokou paletu sekundárních zdrojů: pracuje zejména se statistickými přehledy a materiály Amerického sčítacího úřadu (United States Census Bureau) s celostátními reprezentativními průzkumy s migračními daty amerického ministerstva vnitra, s analýzami respektovaných výzkumných pracovišť, jako je Pew Research Center nebo Woodrow Wilson Center, a se statistikami shromážděnými na

akademické půdě v USA a v Latinské Americe. Do značné míry rovněž vychází z vlastního terénního výzkumu, především ze sérií interview s Latinos uskutečněných v USA, Mexiku, na mexicko-americké hranici a v Portoriku. Pohybuje se na pomezí historie, antropologie a sociologie, čtenář se však rozhodně nemusí bát toho, že by v přechodech mezi disciplínami neobratně „škorbtala“; právě naopak, interdisciplinarita textu velmi prospívá a osvěžuje jej.

Text knihy je členěn do pěti kapitol. V první s názvem *Spory o americkou identitu* Březinová zasazuje Hispánce do širší diskuse o americké identitě. Jaké jsou vůbec pilíře americké identity a jaké místo v nich připadalo a připadá Latinos? Autorka čtenáře srozumitelně provede vývojem úvah o podstatě americké identity, od narativu „zjevného údělu“ (koncept „manifest destiny“ z poloviny 19. století implikoval, že osídlení nového kontinentu přířkla evropským přistěhovalcům boží Prozřetelnost) a fenoménu otevřené hranice na Západě (díky které jsou Američané „předurčení“ k síle, bystrosti, orientaci na zisk a majetek) přes imperativ asimilace 19. a velké části 20. století až po multikulturní model, uplatňovaný zhruba od osmdesátých let 20. století, který předpokládá splynutí jedince s většinou formou multikulturní integrace (jedinec se dále ztotožňuje se svou původní kulturou a současně splývá s tou americkou). Upoutá zmínka o původu termínu *melting pot*, který se v praxi vžil jako synonymum pro asimilaci: metafora tavicího kotlíku jako prostředí přetvářejícího národy do nové a lepší podoby či identity pochází od britského dramatika Israela Zangwilla (1864–1926). Jeho (stejnomená) divadelní hra, poprvé uvedená v roce 1908, mocně oslavovala kulturní proměnu příslušníků národů přicházejících do USA. Podle Březinové se však tato proměna v době, kdy se termín uchytil, čekala zejména od nově přichozích Evropanů; přistěhovalci neevropského původu do kotle nepatřili – tím se autorka jasně staví po bok mnoha intelektuálů a odborní-

ků z oblasti společenských věd, kteří představu tavicího kotle označují za americký národní mýtus. Konečně si Březinová v této kapitole všímá (pro současnost zcela klíčového) posunu, který ve věčné debatě o americké identitě způsobily teroristické útoky na Pentagon a Světové obchodní centrum v roce 2001, totiž vyostření sporu o multikulturalismus a nové chápání odlišnosti či jinakosti jako hrozby identity a kulturní celistvosti USA. „Jiné“ a „odlišné“ se přitom na přelomu 20. a 21. století podle Březinové začaly více než kdy dříve ztotožňovat právě s přistěhovalcům z Latinské Ameriky. Zároveň se ale táž „jinakost“ Latinos podle autorky podílí na tom, co naplňuje obsah americké identity, a pochopit americkou identitu jinak než v této úplnosti nelze. V úvahách o tom, co je „doopravdy americké“, je podle Březinové nutné zkoumat „*nejen oficiální a elitně vytvářené a šířené verze, ale i všechny menšinové americké zkušenosti, tedy i zkušenosti černochů a Latinos v USA.*“ (s. 28)

Není Latino jako Latino

Od sedmdesátých let 20. století vystřídali přistěhovalci přicházející do USA ze zemí na jih od Rio Grande do té doby převládající migraci z Evropy. V roce 2000 pak Latinos početně přerostli americkou černošskou komunitou. Je evidentní, že se jedná o velkou masu lidí, jejichž počet nezadržitelně roste. Co se však za úhrnnými statistikami o Latinos skrývá? To se autorka pokouší čtenářům přiblížit v druhé kapitole, nazvané *V mnohosti jednota?*, kde přesouvá pozornost k jednotlivým hispánským komunitám (vybírám ty, jejichž populace v USA čítá milion a více lidí – tedy Mexičany, Portoričany, Kubánce, Dominikánce, Salvadorce, Guatemalce a Kolumbijce). Bližším studiem těchto skupin pak dostatečně věrohodně dokládá, že jejich nejcharakterističtější rysem je vnitřní různorodost. Skutečně si stěžít předstávíme větší rozdíl (na americkém pracovním trhu, na společenském kolbišti vůbec) než mezi, řekněme, představiteli vzděla-

né kubánské elity, kteří emigrovali z ostrova po roce 1959, profitovali ze vstřícné imigrační politiky USA vůči Kubáncům (*Cuban Refugee Program* z roku 1961, *Cuban Adjustment Act* z roku 1965, pravidlo tzv. suché nohy z let devadesátých) a dnes jsou již zcela integrováni do mainstreamového prostředí na Floridě či v New Yorku, a mladými lidmi proudícími v současnosti do USA z tzv. banánových republik, prchajícími před politickou nestabilitou a násilím, kteří (či stále častěji které) se po překročení hranic stávají špatně placenými uklízečkami, chůvami nebo pomocnicemi v domácnosti a mohou být americkými úřady kdykoli vyhoštěni zpět. Bližším pohledem na historické okolnosti příchodu jednotlivých skupin autorka načrtává jak témata, která dnes Latinos navzájem spojují, tak ta, která je rozdělují, přičemž příliš nepřekvapí konstatování, že stěžejním faktorem pro „kvalitu života“ Latinos v USA je místo narození. Druhá a třetí generace vykazuje vyšší dosažené vzdělání a lepší socioekonomické postavení než první generace přistěhovalců (takzvaní *foreign-born*). Ačkoli ani toto tvrzení neplatí bezvýtku – například američtí Kubánci či Dominikánci, emigrovavší ze svých ostrovů před represí jak levicového (Kuba), tak pravicového (Dominikána) režimu, jsou vesměs dobře společensky a ekonomicky situovaní navzdory tomu, že mezi nimi převažují *foreign-born*. Buď jak buď, většinu Latinos v USA – celých 67 procent – dnes tvoří druhá a třetí generace, tedy ti, kteří se tam již narodili.

V součtu se svými *foreign-born* soukmenovci představují příslušníci druhé a třetí generace asi 13 procent amerického elektorátu. Jak je možné, že jejich reálný vliv na volební výsledky v USA je poměrně malý? Tomuto zdánlivému rozporu se Březinová věnuje ve třetí kapitole, příznačně pojmenované *Latinos jako spící obr americké politiky?* Zkoumá formy účasti Latinos na politickém životě v USA na různých úrovních (místní, státní, federální). Na příkladu tří amerických států, v nichž historic-

ky představují početně významnou část populace, sleduje, jak se Latinos účastnili a účastní politického života v posledních třiceti letech. (V Texasu, Novém Mexiku a Kalifornii dnes představují 40, 49 a 40 procent všech obyvatel.) Nevelký vliv na výsledky voleb v USA vysvětluje tím, že se mezi nimi nachází mnoho nevoličů – osob, které nejsou americkými občany (buď v USA žijí s povolením k trvalému pobytu, nebo bez vědomí úřadů – pak pocházejí nejčastěji ze Střední Ameriky či Mexika). Další, velmi početnou skupinu představují podle autorky Hispánci s americkým občanstvím, ale mladší 18 let. U lidí z této skupiny lze očekávat, že budou v budoucnu pravidelně posilovat hispánský elektorát o miliony nových voličů. V politických preferencích Hispánců ovšem existují podstatné rozdíly – nevolí jako jeden blok. Jejich politická aktivita (či pasivita) je v autorčině argumentaci dalším dokladem toho, že Latinos nelze vnímat monoliticky a že i v tomto aspektu jsou vnitřně nejednotní a vyvolávají plno otázek – jakkoli má otazník v názvu kapitoly spíše rétorickou funkci (protože spícím obrem americké politiky nepochybně jsou!), plně opodstatnění získává ve chvíli, kdy se zamyslíme nad konkrétní podobou „obrovky fyziognomie“.

Tortillas, tacos, burritos...

Ve čtvrté kapitole *Latinos a přistěhovalectví* se autorka věnuje jednotlivým migračním proudům do USA. V této části knihy opouští pomyslný „Latino parket“ a zkoumá migrační politiku Washingtonu vůbec. Právě v těchto partiích patrně nejvíce osloví zájemce o zahraniční politiku USA a širší souvislosti migrace v celosvětovém měřítku. Pak se již čtenář může plně ponořit do příběhu salsy, hip hopu a reggaetonu či pochopit, jak se gastronomická nabídka v celém západním světě mohla tak rychle rozrůst o tortillas, tacos a burritos. To vše jako součást páté kapitoly *Naše Amerika* o vlivu Latinos na americký kulturní mainstream, literární, hudební, výtvarný, taneční, gastronomický..., ale i vědecký a intelektuální. Ve všech

těchto oblastech se světy, které často bývají zobrazovány jako navzájem si protiřečící, skutečně setkaly a setkávají. Zájemcům o soudobou světovou literaturu tuto kapitolu vřele doporučuji jako zdroj neotřelých tipů. Pestrost témat, které v současnosti Latino literární tvorbě dominují, je až zarážející: v žádném případě se nejedná „jen“ o exilovou zkušenost, vykořeněnost či téma rozdělených rodin.

Latinos podle Březinové nejenže nejsou tak docela „obyčejnou“ americkou menšinou; problematické je nejspíš – tak alespoň chápou celkové vyznění knihy – i samotné označení „menšina“. Američtí Hispánci představují jeden z populačních základů, „substrátů“ Ameriky, který v minulosti živila a dodnes živí řada procesů a vlivů, od někdejší španělské kolonizace přes pozdější vlny přistěhovalců z Jihu po dnešní vysoké reprodukční číslo Latinos druhé a třetí generace. Amerika dnes prochází zásadními demografickými, ekonomickými a kulturními proměnami a Hispánci jsou jejich klíčoví spoluaktéři.

Domnívám se, že Březinová dokázala českému čtenáři předložit mimořádně kvalitní text, v němž se jí opravdu podařilo – jak popisuje svou ambici v úvodu – nabídnout klíč k lepšímu pochopení přítomnosti Latinos v USA. Její monografie nemá v českém akademickém prostředí obdoby. Píše fundovaně, zasvěceně a čtivě, jazykem, který se vzpírá suchopárné školenosti a nepředstírá přehnanou politickou korektnost. Text obsahuje rámečky s prakticky orientovaným obsahem (medailonky osobností, popisky významných jevů a událostí), které slouží jako protíváha teoretickým pasážím. Jedinou závadu knihy spatřuji v absenci jmeného i věcného rejstříku a v místy ne zcela dokonalém zpracování grafů a tabulek.

Ačkoli autorka tenduje k převážně pozitivnímu vnímání amerických Hispánců a nezapře jistou dávkou obdivu k „největší multikulturní laboratoři světa“, jak fenomén Latinos v USA nazývá antropolog a teoretik

Néstor García Canclili, autor slavných *Hybridních kultur* (*Culturas híbridas. Estrategias para entrar y salir de la modernidad*. Grijalbo, México 1990), dokáže být k předmětu svého bádání kritická a její úvahy nad tím, jak Hispánci modifikují a do jakých stran a tvarů „rozpínají“ americký mainstream, poskytují skvělou příležitost k diskusi i pro naši akademickou, do sebe často zahleděnou komunitu – nejen o tom, co je americké a kdo je dnes vlastně Američan, ale vzhledem k obecnému významu menšin i o tom, kdo jsme my, Evropané.

Malé přání na závěr: Pokud by se Kateřina Březinová v budoucnu rozhodla srovnat výsledky svého výzkumu Latinos v USA se situací Hispánců usazených například ve Španělsku – ti dnes v zemi za Pyrenejemi představují asi třímilionovou komunitu –, bylo by extrémně zajímavé sledovat, v čem by se její portrét obou komunit lišil a kde by naopak vysledovala podobnosti. Nakolik by se projevil fakt, že Španělsko jako člen Evropské unie věnuje integraci přistěhovalců větší péči a systematickou podporu, než je tomu v USA, které spoléhají primárně na stmelující vliv konzumu, pop-kultury, školního a pracovního prostředí? Výsledky autorčina výzkumu latinskoamerické diaspory ve Španělsku mezi Franciskem Frankem a Filipem VI. bych si přečetla s opravdovým zájmem!

Hana Bortlová-Vondráková

■ Pavel VANČATA *Vocelovej. Osudy velitele 311. perutě RAF Josefa Ocelky a jeho bratra, stíhacího pilota Antonína Ocelky*

Svět křídel, Cheb 2020, 352 s.

Koncem roku 2020 se na knižní trh dostala publikace mapující válečné osudy československých letců – bratrů Josefa a Antonína Ocelkových, kteří během druhé světové války bojovali v řadách britského Královského letectva (RAF). Protože dosud nebyla vydána žádná jejich obsáhlejší biografie, Pavel Vančata, autor několika

knih s podobnou tematikou (*Poslední let Wellingtonu T2624. Válečný deník Sgt Otakara Janůje, radiotelegrafisty 311. čs. bombardovací perutě RAF*. Svět křídel, Cheb 2018 /spolu s Marianem Buštíkem/ nebo *Z deníku radiotelegrafisty. Unikátní válečný deník Sgt Pavla Tofla, příslušníka 311. čs. bombardovací perutě RAF*. Svět křídel, Cheb 2013), se na podnět syna Josefa Ocelky Igora rozhodl tento stav změnit. Využil svých bohatých znalostí a sestavil poměrně rozsáhlý životopis, po kterém může sáhnout jak odborná, tak i laická veřejnost, zejména zájemci o vojenskou historii.

Vančata chronologicky provází čtenáře životními etapami Josefa Ocelky především v roli velitele 311. československé bombardovací perutě, ve které setrval celkem rok – od 30. června 1941 do 30. června 1942. Následně byl přemístěn k servisní jednotce No. 6. Maintenance Unit, kde po 21 dnech nešťastně zahynul v areálu letiště Brize Norton během zkušebního letu na letounu Bristol Beaufort. Přiměřený prostor je věnován i jeho bratrovi Antonínovi, stíhacímu pilotovi 312. československé perutě, který také tragicky zahynul při letecké havárii 1. července 1949 v Železných horách, přibližně 800 metrů východně od osady Lhůty při obci Závratec (okres Čáslav). V neposlední řadě autor zmiňuje i válečné a poválečné osudy Josefovy ženy Marie a syna Igora.

Dílo je velmi reprezentativní a po vizuální stránce atraktivní. Záměru seznámit čtenáře s elementárními biografickými údaji bratrů Ocelkových včetně podrobností ke každému jejich operačnímu letu, v přehledné a srozumitelné formě odpovídá i obsah publikace. Její členění do třinácti kapitol umožňuje vnímat životní kroky, úspěchy i pády sledovaných aktérů. Úvodní slovo autora je věnováno především motivaci, cíli výzkumu a stavu zpracování tématu v české historiografii. Vančata uvádí, že jeho hlavní pohnutkou pro napsání uvedené knihy byl životní úděl sourozenců, které kromě lásky k létání spojil smutný osud – oba zahynuli v kokpitu

letadla. Při výběru titulu knihy ho inspirovala vzpomínka radiotelegrafisty Jiřího Osolsobě (1918–1975): „První místo mezi letci-sekáči jistě patří jednomu ze základních pilířů 311. bombardovací perutě, jejímu třetímu veliteli, Wing Commanderovi Josefu Ocelkovi. Říkali jsme mu *Vocelovej* a myslím, že se za své letecké kariéry svému jménu ani jednou nezpronevěřil.“ (s. 6)

Kapitoly mají široký záběr. Velký prostor je v publikaci vyhrazen jednotlivým operačním letům prezentovaným v přehledných tabulkách. Čtenář tak v textu najde kromě životopisných informací i popis 44 bombardovacích akcí Josefa Ocelky a 124 stíhacích akcí jeho bratra Antonína. Zatímco bojovému nasazení se dostalo rozsáhlého prostoru, důležitým politickým a společenským aspektům tehdejší doby je věnována pozornost nedostatečná. Přínosné by v tomto směru bylo propojit předklá-

Dosud nebyla vydána obsáhlejší biografie ani jednoho z bratrů Ocelkových

dané informace s domácími i mezinárodními souvislostmi vzhledem k místu působení sourozenců během druhé světové války. Jelikož osobních dokumentů, zejména Josefa Ocelky, se mnoho nedochovalo, hlavním pramenem byla pro autora kronika 311. bombardovací perutě i vzpomínkové práce jeho přátel nebo dalších příslušníků této perutě (OSOLSOBĚ, Jiří: *Zbylo nás devět*. Naše vojsko, Praha 1990; RYŠÁNEK, Bohumil: *Cesta do neznáma. Z Lipníka přes Cizineckou legii do 311. čs. perutě RAF*. Votobia, Olomouc 2005).

Většina textu je postavena na citacích, které sice dotvářejí celkový obraz o „nejoblíbenějším i nejjérovějším veliteli“ (jak se o něm vyjádřili někteří jeho podřízení), avšak autor je ponechává bez hlubší interpretace či rozboru. Pozitivum lze nalézt v poznámkovém aparátu, který čtenáři umožňuje rychlejší a lepší

orientaci a přidává textu na odbornosti. Dalším kladem publikace je velké množství černobílých fotografií pocházejících z rodinného archivu, ale i soukromých sbírek, které nebyly dosud publikovány. Vančata zároveň upozorňuje i na některá méně známá fakta týkající se vyšetřování leteckých havárií Josefa a Antonína Ocelkových. Kapitoly, které se jim věnují, jsou vypracovány detailně a obsahují podrobný rozbor příčin a závěrů z vyšetřování obou nehod.

Je potřeba ocenit i to, že na konci knihy je seznam použitých archivních pramenů, literatury a internetových odkazů, tedy zdrojů pro zpracování daného tématu. Zájemci o tuto problematiku z něj mohou čerpat další informace. Výběrovou bibliografii tvoří novější i starší odborná domácí, případně zahraniční díla. Přínosný je v tomto směru seznam použitých zkratk a termínů společně se srovnávací tabulkou hodnotí RAF, Luftwaffe a Československé armády. Kromě toho čtenář na závěrečných stranách najde i dvě přílohy, jejichž součástí je pamětní album, který o Vánocích 1941 obdržel Josef Ocelka od příslušníku perutě. Dále obsahují medailony britských důstojníků: Henryho R. Grahama, Johna F. Griffitha nebo Williama S. P. Simondsa – osobnosti úzce spjatých s Velitelstvím bombardovacího letectva (Bomber Command). Tyto přílohy hrají důležitou roli. Na jedné straně je lze vnímat jako doplňkový

materiál obohacující čtenáře o nové poznatky. Na straně druhé jimi autor nezatažuje text, který je konzistentní, jasný, ucelený a bez rušivých odboček.

Publikace je bezpochyby výsledkem dlouholeté práce. Autor se jí prezentuje jako dobrý znalec vojenských i československých dějin 20. století. Nmalou hodnotu má v první řadě v oblasti československých vojenských dějin, resp. dějin druhého zahraničního odboje. Kniha je v podstatě první prací svého druhu, protože dosud nebyla vydána žádná obsáhlejší biografie ani jednoho z bratrů Ocelkových. Stejně tak je důležité vyzdvihnout odbornost a shromáždění velkého množství nových informací i poznatků. I přesto je text poutavý a přehledný, čtenář se v něm díky zvolené struktuře a obsahové propojenosti dobře orientuje. Dílo tak může najít své uplatnění především jako nezastupitelná odborná práce v rámci doplňkové literatury při zkoumání a studiu dějin „každodennosti“ československých vojáků za druhé světové války – v tomto případě letců. Poznátky obsažené v díle však ocení i laici, primárně zájemci o vojenský a vojenskou historii.

Zuzana Janíková

■ Karolína STEGUROVÁ

I ženy chtěly bojovat!

Československé ženy v britských armádních vojenských sborech ATS a WAAF za druhé světové války

Academia, Praha 2021, 287 s.

Nakladatelství Academia pokračuje ve vydávání úspěšně obhájených disertačních prací z oboru historie, pro které si částečně vyhradilo ediční řadu 1938–1953. Už jen tento fakt je třeba zdůraznit, protože ještě nedávno nebylo samozřejmé, aby začínající profesionální historici měli ve vydavatelských domech k dispozici odpovídající publikační platformu, která by jim umožňovala vydávat práce v původní vysokoškolské struktuře a rozsahu. Disertace, která se stala

základem posuzované knihy, vznikla na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a byla obhájena v červnu 2019.

Na přístupu autorky je sympatické, že svou práci vnímá jako součást již řadu let probíhajícího systematického výzkumu československých dějin v letech druhé světové války. Z dosavadní produkce připomíná zejména sborník *Statečné ženy, o kterých se málo ví* (a v něm především studii Zlatice Zudové-Leškové), jenž vyšel v roce 2003 péčí ministerstva národní obrany. Druhým výchozím zdrojem poznatků se stala stručná monografie Ivana Procházky *A královskou korunu měly*, kterou vydal Vojenský historický ústav v roce 2016. Již letmý pohled do seznamu pramenů a literatury však ukazuje, že heuristický záběr dosavadních výzkumů se Karolíně Stegurové podařilo zcela zásadním způsobem rozšířit. Mezi archivy tak nedominují pouze fondy československých ústředních úřadů, ale také obdobné britské prameny, které jsou uloženy zejména v londýnském Národním archivu v Kew. Toto konstatování platí rovněž o dosavadní odborné literatuře, sbornících dokumentů a dalších zdrojích, které tvoří nejen obsah desetistránkového přehledu, ale jsou především používány v textu.

Všude, ale beze zbraní

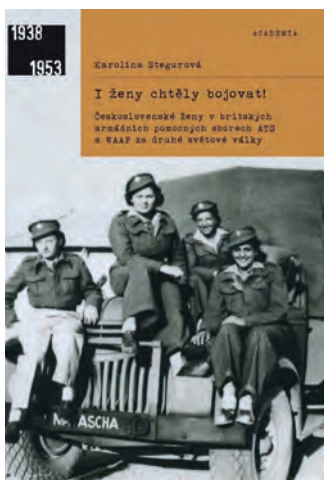
Samotný odborný výklad je zařazen do širokého historického rámce, který sleduje službu žen v ozbrojených silách od skončení první světové války. V podobě úvodních regionálních exkurzů je zachycena situace v Polsku, Francii, Velké Británii a carském Rusku, resp. Sovětském svazu. Československý exkurz je tažen již od období rakousko-uherské monarchie a ukazuje, že v domácím prostředí se s ženami počítalo pouze na úrovni pomocných služeb v rámci branných organizací a spolků. Nechybí ani genderový pohled, který se zaměřuje na aktivity Ženské národní rady v čele s Františkou Plamínkovou. Na tuto část pak navazuje výklad o obnovování služby žen v britské

armádě od roku 1938. Zpočátku se týkal několika pomocných profesí. V roce 1941 se však ukázala mnohem větší potřeba žen, které mohly působit v rámci britské armády. Spolu se zlepšováním organizace pomocné služby (Auxiliary Territorial Service, ATS) pak byla v prosinci 1941 zavedena branná povinnost žen.

Rychle vznikl konsenzus, že ženy mohou sloužit v britské armádě na všech „mužských“ pozicích, které nejsou spojeny s používáním zbraní

Už v této části autorka prokázala schopnost nahlížet zvolené téma z různých úhlů. Klasický výklad vojenských dějin je tak doplněn genderovou perspektivou, rozborem dobové propagace ATS, sondami do britského veřejného mínění a tiskovými ohlasy služby žen v řadách britské armády. Rychle vznikl konsenzus, že ženy mohou sloužit v britské armádě na všech „mužských“ pozicích, které nejsou spojeny s používáním zbraní.

Stěžejní část knihy představují dějiny služby československých žen v řadách ATS a v rámci Ženských pomocných sborů letectva (Women's Auxiliary Air Force, WAAF). Jednání o možném zapojení čs. dobrovolnic do pomocných sborů probíhalo od počátku roku 1941. Přestože již v únoru prezident Beneš vyslovil souhlas se zřízením čs. ženských pomocných jednotek, postoj exilového ministerstva národní obrany se vyznačoval až pozoruhodným nezájmem a liknavostí. Projevil se nejen tím, že nebyla vytvořena žádná čs. jednotka ATS, ale ministerstvu chyběla také evidence pomocných sil, které sloužily v řadách britské armády. Fakticky se tak vytvořila neprostopatná situace, která v letech 1943–1944 znemožnila realizovat dodatečné návrhy na sloučení těchto žen do československých jednotek ATS a WAAF.

Výrazný celek nové publikace představuje pohled do každodenního života žen, které sloužily v pomocných sborech britské armády. Vynikají zejména pasáže, jež jsou věnovány jednotkám ATS na Středním východě. Tam nejenže panovaly mnohem horší existenční podmínky než ve Velké Británii, ale situaci rovněž zhoršovaly pochybné postupy Československé vojenské mise na Středním východě. Autorka podrobně sleduje různé formy nátlaku ke vstupu do ATS, stížnosti žen nadřízeným orgánům (v některých případech nelze ani určit, zda byly vojenskou misí postoupeny do Londýna) a nakonec také smutnou skutečnost, že repatriace československých příslušnic z Egypta byla skončena teprve na sklonku března 1946.

Pomalá repatriace

Z dalších důležitých témat je třeba upozornit na problematiku dekretu prezidenta republiky o postavení žen v československých jednotkách. Jeho potřebu vyvolala situace v Sovětském svazu, kde se první ženy již na jaře 1942 staly příslušnicemi čs. praporu, který se začal formovat v Buzuluku. Právě tuto situaci řešil zmíněný dekret, který byl po dlouhých jednáních podepsán 15. května 1944. Z jeho působnosti ale byly fakticky vyňaty příslušnice ATS a WAAF s odůvodněním, že nekonají přímou vojenskou službu

v jednotkách československé armády. Toto rozhodnutí se pak negativně odrazilo v pomalé repatriaci těchto žen po skončení války a prakticky v nulovém zájmu o jejich další službu, tentokrát v řadách čs. armády.

Z naznačeného obsahového přehledu je snad dostatečně zřejmé, že monografie Karolína Stegurové o ženách v britských útvech ATS a WAAF je prací mimořádných kvalit. V tomto ohledu autorka označuje svou knihu až příliš skromně za výsledek tradiční historické analýzy. Vhodná volba tématu, silný osobní zájem, příkladná heuristika a především snaha používat při analýze různé úhly pohledu jsou hlavními charakteristikami knihy, která si určitě zaslouží pozornost nejen vojenských historiků.

Stanislav Kokoška

■ **Christian GOESCHEL**
Sebevražda v nacistickém Německu
Academia, Praha 2021, 334 s.

Název knihy *Sebevražda v nacistickém Německu* (*Suicide in Nazi Germany*), historika Christiana Goeschela, působícího na Manchesterské univerzitě ve Velké Británii, je poněkud zavádějící, neboť nezanedbatelnou část knihy (64 z celkových 334 stran včetně poznámek pod čarou, seznamu pramenů a literatury a rejstříku) tvoří kapitola analyzující sebevraždy v období Výmarské republiky. Její zpracování je pro celkový kontext knihy velmi důležité, neboť umožňuje kvantitativní srovnání s nacistickou érou a osvětlení postojů jednotlivých aktérů, kteří hráli důležitou roli v postvilémovském Německu. Pro ty byly sebevraždy vyjádřením sociálních problémů své doby, které pochopitelně interpretovali v souladu se svými vlastními názory. Církve v nich viděly důsledek amorální sekularizace, masmédiá – která jimi byla fascinována – je považovala za následek rozpadu hodnot po zániku císařství. Pro komunisty byly sebevraždy důkazem zločinnosti vykořisťovatelského kapitalismu a konečně pro nacisty

přestavovaly „morální slabost“, dávali je do souvislosti s prohranou válkou, „Versailleským diktátem“, hyperinflací či je zkrátka pokládali za výsledek „Výmarského systému“. Goeschel uvádí, že takové názory, zejména extremistických stran, pomohly delegitimizovat Výmarskou republiku.

Podle oficiálních statistik počet sebevražd v letech 1919–1932 skutečně převyšoval jejich množství v císařském Německu. Nejinak tomu ale bylo i v nacistické éře. Počet sebevražd nejenže neklesl, ale byl ještě vyšší než za Výmarské republiky. Goeschel se tomuto fenoménu věnuje ve čtyřech kapitolách své knihy (z celkových pěti). Pojednávají o dobrovolných úmrtích mezi nástupem nacistů k moci a vypuknutím druhé světové války (druhá kapitola), během ní (čtvrtá) a na jejím konci (pátá). Specifický charakter má třetí kapitola, která se věnuje výlučně sebevraždám německých Židů v letech 1933–1945.

Pro nacisty projev slabošství

Celou knihou se jako červená nit line schizofrenní, paradoxní postoj, který nacisté vůči sebevraždám zaujímal. Tvrdili, že díky své ekonomické politice odstranili hospodářskou bídu, a není proto důvod, aby lidé volili dobrovolný odchod ze světa. Nebyla to úplně pravda, neboť lidé si z důvodu své neutěšené hospodářské situace sahali na život dál. A to i řadoví nacisté. Bylo mezi nimi i nemálo členů SA, deprivovaných a zklamaných po nástupu Hitlera do úřadu říšského kancléře z toho, že neuskutečnil „nacionálněsocialistickou revoluci“.

Pro nacistické pohlaváry byly takové činy znakem slabošství. Kupř. říšský vůdce SS a náčelník německé policie Heinrich Himmler odmítal „triviální“ sebevraždy (strach z trestu, stres, nešťastná láska apod.), přijatelné pro něj byly pouze „čestné“ sebevraždy, jako v případě vojáků, kteří se zabili, aby nepadli za války do sovětského zajetí.

Na jedné straně sice ubývalo sebevražd v důsledku hospodářských

faktorů, na druhé straně byl tento pokles bohatě „kompenzován“ samotnou nacistickou politikou a terorem, který sám lidi k sebevraždě doháněl, ať už šlo o Židy, homosexuály, dělníky nasazené na otrocké práce, nebo politické nepřátele. Řadu z nich navíc nacisté „zasebevraždili“. Nacionální socialisté neumožňovali páchaní asistovaných sebevražd, aby nebyli ztraceni žádní „cenní“ jedinci. Blaho národa bylo nadřazeno blahu jednotlivce. Naproti tomu neměli nic proti tomu, aby sebevraždy konali „podřadní lidé“. Podle jejich pseudovědeckých postulátů souvisely s dědičnými duševními poruchami, nikoli s komplexními sociálními poměry, a tak bylo „ku prospěchu společnosti“, když takoví lidé svůj život dobrovolně ukončili. Specifickou kategorií byli v tomto směru Židé, kteří páchali sebevraždy častěji než katolíci a protestanti již za vilémovského Německa. Po nástupu nacistů tento trend ještě zesílil a kulminoval v několika vlnách (převzetí moci, norimberské zákony, „křišťálová noc“, anšlus Rakouska). Poslední taková vlna proběhla po zahájení deportací do vyhlazovacích táborů.

Právě tehdy ale došlo k zásadnímu přehodnocení postoje nacistů k židovským sebevraždám. Až dosud jim nijak nebránili, nyní ale otočili o 180 stupňů. V okamžiku zahájení masového vraždění se strážníci v koncentračních táborech ze všech sil snažili zamezit tomu, aby Židé svůj život končili dobrovolně. Chtěli totiž zůstat pány nad jejich osudy až do úplného konce. Jednalo se o vrchol nacistické zvrácenosti. S těmi, kdo pokus o sebevraždu přežili, se poté zacházelo tím nejbestiálnějším způsobem. Pro Židy naopak představovala sebevražda poslední možnost, jak si zachovat zbytky důstojnosti. Goeschel zdůrazňuje, že se nejednalo o akty zoufalství, ale o dopředu naplánované činy, kterými chtěli vyjádřit svůj odpor vůči nacistům.

Konec druhé světové války pak přinesl doslova epidemii sebevražd. Lidé již nevěřili ve vítězství Německa,

báli se odvelení na frontu, kovaným nacistům se doslova zhroutil svět před očima a neměli důvod dál žít. Na zvýšení sebevraždnosti měla vliv také nacistická propaganda, která šířila atmosféru strachu před vraždícími, rabujícími a znásilňujícími rudoarmějci. Není náhodou, že bylo mnohem více sebevražd zaznamenáno ve východní než v západní části Německa.

Goeschelova práce se opírá o několik typů pramenů. Prvním jsou různé oficiální statistiky. Jak sám ale trefně uvádí, „*vyvodit širší závěry o podnětech k sebevraždě pouze ze statistik je obtížné, ne-li nemožné*“ (s. 237). Proto využil celou řadu pramenů z regionálních archivů, z nichž nejdůležitější jsou dopisy na rozloučenou a dokumenty z policejního vyšetřování. Tento unikátní pramenný materiál poskytuje vhled do myslí sebevrahů a umožňuje detekovat okolnosti, za jakých opouštěli tento svět. K dokreslení dobových pohledů na sebevraždu čerpal autor informace z tehdejšího denního tisku i akademických publikací. K pramenům zaujímá důsledný kritický postoj, hojně využívá sekundární literaturu a přesvědčivě argumentuje.

Nejvíce pramenů se vztahuje k Berlínu a okolí, což platí zejména pro pasáže analyzující válečná léta. Po vypuknutí války nacisté přestali vydávat statistické údaje o počtu sebevražd pro celé Německo, v dů-

sledku čehož byl Goeschel schopen představit souhrnná čísla právě pouze pro Berlín – koncentrace na hlavní město Třetí říše bezpochyby umožňuje vytvořit reprezentativní vzorek, který zahrnuje nejrůznější skupiny sebevrahů, ať už jde o odbojáře, Židy, vojáky a civilisty, nikoli ale pro celou německou společnost s velmi rozdílnými sociálními poměry. Nicméně je známo, že získat potřebné prameny z venkovských oblastí je velmi obtížné až nemožné.

Knihou se rovněž soustřeďuje výhradně na Němce a německé Židy a kupř. sebevraždy zahraničních dělníků nuceně nasazených na otrocké práce v Německu v milionových počtech jsou rozebírány jen na několika stranách. Konečně Goeschel analyzuje sebevraždy v nacistickém Německu až na výjimky pouze ve „staré říši“, nikoli na přiřčených územích. Bylo by nepochybně zajímavé zjistit, jak se vyvíjela sebevraždnost např. v Rakousku. Ta totiž byla v meziválečném období ještě vyšší než ve výmarském Německu.

Vůči faktografii a terminologii použitých v knize mám jen několik drobných výtek. Pořádková policie nebyla od roku 1936 součástí SS, ale byla v témže roce podřízena říšskému vůdci SS coby náčelníku německé policie (s. 97). Reichszentrale zur Bekämpfung der Homosexualität und der Abtreibung by bylo vhodnější označit za říšskou centrálu, a ne za „Hlavní úřad říšské bezpečnosti pro boj proti homosexualitě a potratům“, protože takové pojmenování je vzhledem k názvu úřadu slučujícího Gestapo, kriminální policii a bezpečnostní službu SD (Reichssicherheitshauptamt/RSHA – Hlavní říšský bezpečnostní úřad) matoucí a zavádějící (s. 135).

Přes uvedené výtky považuji knihu Christiana Goeschela za přínosnou a podnětnou. Je čtivá, řemeslně dobře zpracovaná a poskytuje dobré východzí pozice pro další bádání. Mohu ji proto vřele doporučit odborné i laické veřejnosti.

Jan Zúmr